

ՆՈՐԱՅՐ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Բանասիրական գիտ. թեկնածու

ՍՈՒՐԲ ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅՈՒ «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ» ԵՐԿՐ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ՝

Սուրբ Գրիգոր Նարեկացուն² ճանաչել, գնահատել ու սիրել են դեռևս իր ժամանակներում, անվանել ուսուցիչ-վարժապետ-վարդապետ՝ «պետ վարժից կոչեցայ՝ յանձինս դատախազ, ռաբբի ռաբբի անուանեցայ» (ՀԲ. գ.)։ Այդ մասին վկայում է հենց ինքը՝ հեղինակը. «Վարժապետ կոչվեցի... Ռաբբի, ռաբբի անվանվեցի»³։ Հիշենք, որ Եկեղեցու ուսուցիչ (ռաբբի) եւ փրկիսոփա են անվանվել հայրաբանները՝ քրիստոնեության ակնառու տեսաբաններն ու գործիչները։ Քրիստոնեության առաջին դարերում նրանք մշակել են նոր կրոնի հոգեւոր ժառանգությունը՝ դրա հետ համադրելով նորալատոնական փրկիսոփայությունը։

Հայրաբաններն այն ժամանակի փրկիսոփաներն են, երբ փրկիսոփայությունը ծառայում էր աստվածաբանությանը։ «Միջնադարյան կրոնն ունակ է փրկիսոփայության հարցերն ավելի լավ լուծել, քան ինքը՝ փրկիսոփայությունը»⁴։ Քրիստոնեությունն ու նորալատոնականությունն անբաժան են իրենց համադրման սահմաններում։

Գրիգոր Նարեկացու երկն իրավացիորեն կապում են նորալատոնականության հետ, սակայն այդ կապը միջնորդավորված է հայրաբանական գրականությամբ։

^{1*} Ստացվել է՝ 20.11.2022, գրախոսվել է՝ 21.11.2022։ էլ. հասցե՝ wua34@mail.ru:

² «Մատենանք» Բրիտանական գրականության համապատկերում տարբեր հեղինակներ են դիտարկել։ Առաել նոր ուսումնասիրություններից կարելի է յիշել Ադլենի գործը, ուր զուգադրվել են Նարեկացու եւ Եփրեմ Ասորու գրածները. «որ ստեղծուել են հաւատացեալներին արթում եւ զգօն պահելու համար»։ տե՛ս Jesse Siragan Arlen, Texts for Keeping Watch: The Hymns of the Night of Ephrem of Nisibis and the Book of Lamentation of Gregory of Narek. DOI: 10.1484/J.VIATOR.5.118201:

³ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, Մատյան ողբերգության, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2021, Բան ՀԲ. Բ., էջ 401:

⁴ Տե՛ս «Формирование Средневековой Философии», Москва, 1979, էջ 89: Նույն հատվածում կարդում ենք նաեւ հետեւյալը. «Հայրաբանական կապադովկյան դպրոցն իրականացրեց քրիստոնեական գաղափարախոսության եւ նորալատոնական փրկիսոփայության համակողմանի համադրման առաջին տարբերակը» (անդ, էջ 89):

Նարեկացին առաջնորդվում է հայրաբանների ժառանգությամբ, որտեղ նորալատոնականությունը միաձուլված է քրիստոնեության հետ (համադրումն ավարտվել է Զ. դարում): Պարզ է՝ ինչ նորալատոնականությունից անցել էր քրիստոնեությանը, նրա անկապտելի մասն էր: Նորալատոնականությունը միախառնված է դավանաբանությանը, եւ ինքն արդեն իր անկախ հատկանիշներով չի ներկայանում:

Նորալատոնականության տարրերի առկայությունը «Մատյան ողբերգության» երկում դավանաբանության եւ ոչ փիլիսոփայության սահմանում է: Դրանք լծորդվել են դավանաբանական համակարգին: Նարեկացին առանձին փիլիսոփայական խնդիրներ չի քննում:

«Մատյան ողբերգության» երկի հիմքը Հին եւ Նոր Կտակարաններն են եւ հայրաբանական գրականությունը:

Եւ քանի որ մեծ մտածողը Նարեկա վանքում բարձր հեղինակություն է վայելել գրական եւ դավանաբանական ժառանգությամբ, ինչպես հայրաբաններին, նրան տվել են ուսուցչի (ռաբբի) եւ փիլիսոփայի պատվանուններ: Հարկ է նկատի ունենալ, որ աստվածաբանության ուսուցիչը դարի ողջ իմաստությանը ձգտող անհատականություն էր: Հայրաբանները քրիստոնեության հանրագիտակներ էին: Նշված հատկանիշներն իրավացիորեն վերագրվել են «Մատյան ողբերգության» երկի հեղինակին: «Քրիստոնեական փիլիսոփայության էությունը հանգում է նրան, որ Սուրբ Գրքի տեսանկյունից բացատրի աշխարհը եւ նրանում մարդու տեղը»,— գրում է Օգոստինոսը⁵: Այս բնութագրությունն ամբողջապես վերաբերում է Նարեկացու գլխավոր երկին: Այն հիմնովին նվիրված է աշխարհում մարդու տեղի քննությանը, գոյին ու գոյաբանությանը, որով դուրս է գալիս զուտ կրոնական շրջանակից՝ դառնալով հանճարեղ գեղարվեստական երկ:

Փիլիսոփայությունը բուն գոյության քննության առումով անվանում են գոյապաշտություն (existentialism), որի սկզբնավորողների թվում տրվում են Օգոստինոսի, Շոպենհաուերի, Կիերկեգորի, Նիցշեի անունները: Այս շարքում հարկ է ավելացնել Գրիգոր Նարեկացու անունը:

Նարեկացին կարող էր փիլիսոփա ճանաչվել նաեւ այն պատճառով, որ խորհրդապաշտ (անգլ.՝ *mistic*, յուն.՝ «μυστικός») էր, իսկ խորհրդապաշտությունը համարվել է փիլիսոփայական աստվածաբանություն:

⁵ Sճւ A. A. Столяров, Аврелий Августин, Жизнь, Учение и Его Судьбы, в кн.: “Памятники Религиозно-Философской Мысли: Западная Патристика”, Москва, 1991, էջ 7:

Միջնադարյան փիլիսոփայությունը հաճախ գրական շարադրանք ուներ (գրական երկի հեղինակներ են Գրիգոր Աստվածաբանը, Մաքսիմոս Խոստովանողը, Օգոստինոսը եւն)։

Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» երկն իր օրինակը չունեցող գրական երկ է, որը հեղինակի աշխարհայացքը ներկայացնում է համահավաք ու ամբողջական։

Երկը որոշակիորեն կապված է Օգոստինոսի «Խոստովանություններ»-ի հետ, ենթադրում ենք նաեւ՝ Գրիգոր Աստվածաբանի «Իմ կյանքի մասին», «Իմ հոգու տառապանքների մասին» ինքնակենսագրական քերթվածների հետ։

Սակայն Նարեկացու երկն իր դարաշրջանի քրիստոնեական մարդաբանության խտացումն է։

Գերմանացի փիլիսոփա Ֆոյերբախը քրիստոնեությունը համարում է փիլիսոփայական մարդաբանություն։ Նա նույնն ասում է մեկ այլ կերպ՝ «աստվածաբանության գաղտնիքը մարդաբանությունն է»⁶։

Ճիշտ կլինի ասել, որ «Մատյան ողբերգության» աստվածաբանության առանցքում են գոյաբանությունն ու մարդաբանությունը միասին։ Նրանում պահպանվել են հինկտակարանային գոյաբանական հայացքները, շարադրվել նորկտակարանյան մարդաբանությունը՝ գեղարվեստական հանճարեղությամբ։

Ի տարբերություն Գրիգոր Նարեկացու՝ Օգոստինոսի «Խոստովանություններ» երկը պատկերում է նոր (քրիստոնյա) անձնավորության ձեւավորումը՝ հոգեբանական տեղաշարժերով։ Սույնի հիմամբ կարելի է եզրահանգել, որ Օգոստինոսի եւ Նարեկացու երկերը նման են աստվածաբանության եւ մարդաբանության միահյուսումով։

Դրական ստեղծագործություն լինելուց զատ՝ «Մատյան ողբերգության» երկն առաջին հերթին աղոթամատյան է, ինչը հեղինակին հնարավորություն է տալիս մարդուն ներկայացնելու որպես փոքր տիեզերք (microcosm)։

Աղոթքի տեսության հիմնավորման հարցում կարեւոր դերակատարություն է ունեցել Բարսեղ Մեծի եւ Գրիգոր Աստվածաբանի աշակերտ, հոշակավոր աստվածաբան եւ արեւելաքրիստոնեական խորհրդապաշտական-ճգնակեցական ավանդույթի տեսաբան Եւագր Պոնտացին։ Հա-

⁶ СЗу Л. Фейербах, Сущность Христианства, Сочинения, т. 2, Москва, 1995, էջ 8, 193, 277, 404։

մաձայն վերջինիս մտածողության՝ աստվածաբանության երրորդ փուլի, այսինքն՝ խորհրդական աստվածաբանության հիմնական նպատակը մաքուր աղոթքին հասնելն է⁷, «մտքի անմիջական զրույցն Աստծու հետ»⁸, որի ընթացքում «մարդու համար բացվում են աստվածաբանության գաղտնիքները»⁹:

«Մատյան ողբերգության» երկի յուրաքանչյուր գլուխն սկսվում է «ի խորոց սրտից խաւսք ընդ Աստուծոյ» բառերով, որ ակամայից հիշեցնում են Եւագր Պոնտացու վերոնշյալ ձեւակերպումը՝ «մտքի զրույց Աստծու հետ»¹⁰: Այսինքն՝ կարելի է վստահաբար արձանագրել, որ Ս. Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» երկը շարունակական մի երկխոսություն է Աստծու հետ, երկխոսություն, որ ընթանում է հայ աստվածաբանական բարձրագույն մտքի մակարդակով:

Նարեկացին է վկայում «անմիջական զրույցի մասին». «Եւ քանզի սկիզբն կալայ խաւսել ընդ քեզ» (Բան Դ. ա):

Խորհրդապաշտական սույն փորձառությունն առանձնահատուկ մանրամասնությամբ է նկարագրել նաեւ նորալատոնականության հիմնադիր Պլոտինոսը: Նրա կարծիքով՝ այս բարդագույն փորձառությունը վերապրելուց հետո ներքին մարդն անխափան կերպով հաղորդակցվում է Արարչին. «Հաս շարժման, որը մեր ներսում մեզ հարաբերում է մեզ հետ, թուլացնում է ինքնագիտակցությունը եւ ուղեկցում է դեպի Նա, վերջնարդյունքում ինքնագիտակցումն ընդհանրապես անհետանում է, եւ մենք ամբողջովին մեր ներսում ենք՝ միավորված Նրա հետ»¹¹:

Նմանատիպ երկխոսության ականատես ենք նաեւ Ս. Օգոստինոսի «Խոստովանություններ»-ում, որտեղ վերջինս իր Արարչին դիմում է «Դու»-ով. «Մեծ ես Դու, Տեր»¹², եւ «Եւ մարդն ուզում է Քեզ փառաբանել»¹³:

Ի տարբերություն Ս. Օգոստինոսի՝ Ս. Գրիգոր Նարեկացին Աստծուն դիմում է անմիջական, ուղիղ, երկրորդ դեմքով, պատվանուններով, տարողունակ մակդիրներով:

⁷ Տե՛ս «Аналитика Мистицизма», под ред. Е. Г. Балагушкина, Москва, 2011, էջ 348:

⁸ Անդ:

⁹ Հմմտ. անդ, էջ 348:

¹⁰ Հարկ ենք համարում նշել նաեւ, որ Ս. Գրիգոր Աստվածաբանի երկերը նույնպես լեցուն են խորհրդապաշտական նմանաբնույթ գաղափարներով (առավել մանրամասն տե՛ս Святитель Григорий Богослов, Творения, т. 2, Москва, 2011):

¹¹ Տե՛ս Ս. Блонский, Философия Плотина, Москва, 2009, էջ 303:

¹² Տե՛ս «Памятники Религиозно-Философской Мысли: Западная Патристика», էջ 53:

¹³ Անդ:

Բացի այդ՝ թե՛ Ս. Օգոստինոսի եւ թե՛ Ս. Գրիգոր Նարեկացու երկերին հատուկ են սեփական «ես»-ի եւ անձնական ճակատագրի շուրջ մտահոգությունները, որոնց հիմքը Պլոտինոսի՝ «ներքին ես»-ին վերաբերող բնորոշումներն են։ Պլոտինոսի «ներքին ես»-ը Օգոստինոսի համար հոգեկան ներգործության կենտրոնն է, որտեղ դրսևորվում են մարդու բարձրագույն կարողությունները։

Օգոստինոսը ցույց տվեց, որ «ներքին մարդու» կյանքն անասելի բարդ է, նրա հոգին անդունդ է։ Նարեկացին հոգու անդնդային խորությունը ցույց տվեց մեղք—փրկություն շղթայում։ Մեղքերի թվարկման առումով «Մատյան ողբերգության» երկը եզակի է համաշխարհային գրականության մեջ։ Մեղքերի թվարկումով Նարեկացին իջնում է «ես»-ի անկատարության անդունդները, ինչին պետք է հակակշռեն կատարելության գազաթնները։

Օգոստինոսի երկը կյանքի մեծ ճանապարհ ընդգրկող խոստովանություն է։ Նարեկացին իր երկը միաժամանակ խոստովանություն է համարում. «Եւ արդ, զորս յայտնեցից եւ յաղագս ոյց նշանակեցից եւ վասն որպիսեաց ճառեցից եւ զորքան ծածկեալս մերկացուցից եւ կամ վասն որոց խոստովանեցայց» (Բան ԻԸ. ա.)։ Բանաստեղծը խոստովանում է Աստծուն անկրկնելի խորությամբ, երկիր—երկինք կապն ամբողջությամբ գոյի իմաստավորման դաշտ ներառելու կարողությամբ։

Թե՛ Օգոստինոսի եւ թե՛ Գրիգոր Նարեկացու երկերում «ես»-ը «ներքին ես»-ն է։ «Ճշմարտությունը բնակվում է ներքին մարդու մեջ»,— գրել է Օգոստինոսը¹⁴։

Նարեկացու երկի համապարփակությանն իր նպաստն է բերում խորհրդագրածությունը։ Այն առաջ է բերում անհատական հավատի իրար հյուսվող միկրոհամակարգեր՝ հնարավորություն ընձեռելով բաց անելու «ներքին ես»-ի տիեզերքը։ Խորհրդապաշտական համակարգը «ես»-ն անմնացորդ կապում է Աստծու հետ։ Խորհրդագրածությամբ են պայմանավորված երկում սրբազան խորքի (ներքին գաղտնի խորքեր) բարդ, լարված համադրությունները։

Հիշենք, որ խորհրդապաշտությունն ընկալվել է որպես ամեն տեսակի կատարելության, ամեն տեսակի աստվածաբանության գազաթ, որի վերջնահանգրվանը հոգու վերամիավորումն է Աստծու հետ։ Նորալատո-

¹⁴ Տե՛ս «Памятники Религиозно-Философской Мысли: Западная Патристика», էջ 33–34։

նականություն մեջ այդ հանգրվանին հասնելու համար առկա են տեսական նախապատրաստություններ: Այսպես՝ ռուս հետազոտող Վ. Պետրովի հոգվածներից մեկում կարդում ենք հետևյալը. «Եթե Պլոտինոսի եւ Պորփյուրի նորպլատոնականության մեջ աստվածայինի հետ միությունը հնարավոր է «տեսականորեն»՝ մտահայեցությամբ, ապա Յամբլիքոսից հետո դեպի աստվածները համբառնալու գործընթացում հավասար նշանակություն են վերագրվում աղոթքին եւ պաշտամունքին»¹⁵:

«Յամբլիքոսը (ի տարբերություն իր նախորդներից՝ Պլոտինոսից ու Պորփյուրից) կարծում էր, որ հոգին չի կարող բարձրանալ դեպի Միակը միայն փիլիսոփայության միջոցով, եւ մտավոր հայեցությունն անհրաժեշտ է լրացնել կրոնական փորձառությամբ, (սրբազնագործությամբ եւ աղոթքով)»¹⁶:

Վերոնշյալ վկայությունների հիմամբ կարելի է եզրահանգել, որ Եւագր Պոնտացու «զուտ աղոթքի» տեսությունը, ամենայն հավանականությամբ, ձեւավորվել է Յամբլիքոսի՝ սրբազնագործություններին ու աղոթքին վերաբերող տեսական հայացքների ազդեցությամբ:

Այս առումով բացառություն չէ նաեւ Ս. Գրիգոր Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» երկը, քանի որ այն եւս որոշակի նմանություններ է բովանդակում Եւագր Պոնտացու «զուտ աղոթքի»՝ խորհրդապաշտական-ճգնակեցական տեսության հետ:

Ըստ պատմաբան, բյուզանդագետ ու հայագետ Ա. Կաթանի՝ Աստծու հետ հոգով վերամիավորվելու գաղափարը բնորոշ է հայրաբանության դարաշրջանի վերջին մեծ մտածող Մաքսիմոս Խոստովանողին. «Մաքսիմոսի մարդակենտրոն աստվածաբանությունը խորապես անհատական է, նրա քերթությունը մարդասիրական է, որի նպատակը մարդու աստվածացումն է...»¹⁷:

Խորապես անհատական է նաեւ Ս. Գրիգոր Նարեկացու աստվածաբանությունը, որը եւս մարդակենտրոն է:

Այժմ անդրադառնանք այն խնդրին, թե ինչ հարաբերության մեջ են աստվածաբանությունն ու խորհրդապաշտությունը: Տվյալ հարցին

¹⁵ Տե՛ս В. В. ПЕТРОВ, «Реальный» Символ в Неоплатонизме и в Христианской Традиции (в Ареопагитском Корпусе и у Карла Ранера), «Вестник Православного Свято-Тихоновского Гуманитарного Университета», Серия 1: Богословие, Философия, вып. 3 (31), 2010, էջ 44:

¹⁶ Անդ, էջ 36:

¹⁷ Տե՛ս А. КАЖДАН, История Византийской Литературы, Санкт-Петербург, 2002, էջ 109:

առանձնահատուկ պատասխանի մի տարբերակ առկա է ռուս աստվածաբան եւ կրոնափիլիսոփա Վ. Լոսսկու «Ակնարկ Արեւելյան Եկեղեցու խորհրդապաշտական աստվածաբանության» գրքում, համաձայն որի՝ արեւելյան դավանաբանությունը կտրուկ տարբերություն չի դրել խորհրդազգաթուխության եւ աստվածաբանության միջեւ: Այնուհետեւ հանրահռչակ աստվածաբանը հավելում է. «Աստվածաբանությունն ու խորհրդազգաթուխությունը բնավ չեն հակադրվում, ընդհակառակը, պաշտպանում եւ լրացնում են միմյանց: Մեկն անհնար է առանց մյուսի: Եթե խորհրդապաշտական փորձառությունն ընդհանուր հավատի անհատական դրսեւորումն է, ապա աստվածաբանությունը՝ այն համընդհանուրի, որ յուրաքանչյուր ոք կարող է փորձով ճանաչել»¹⁸:

Խորհրդային ժամանակաշրջանի նարեկացիագիտությունը խորհրդապաշտական փորձառությունը հակադրում էր Եկեղեցուն՝ դրանում որոնելով հակաեկեղեցական գաղափարներ¹⁹:

Սակայն վերոգրյալի հիմամբ վստահաբար կարելի է պնդել, որ խորհրդազգաթուխությունն անբաժան է աստվածաբանությունից: Ընդհանրական Եկեղեցու տիեզերական վարդապետներից խորհրդապաշտ Ս. Դիոնիսիոս Արեոպագացին Եկեղեցին համարում է հրեշտակների նվիրապետություն, մաքուր լույսի եւ մաքուր հայելիների արտացոլում՝ «գաղտնիքների» խիստ կարգով²⁰:

Խորհրդապաշտական փորձառությունը քրիստոնյայի փրկությունը դիտարկում է իբրեւ անհատական կեցության գլխավորագույն հարց:

«Կրոնն ունի գործառնային երեք մակարդակ. առաջինը ներկայացված է, այսպես կոչված, անհատական հավատով, մարդու կրոնական զգացմունքների եւ պատկերացումների անհատական աշխարհով...»²¹:

Վ. Լոսսկին խորհրդապաշտությունը հարաբերակցում է կրոնական փորձի հետ, որի շրջանակում «անհետանում կամ նվազագույնի է հաս-

¹⁸ Сѣу В. Лосский, Очерк Мистического Богословия Восточной Церкви, Москва, 2012, էջ 11:

¹⁹ Սույնի առնչությամբ առավել մանրամասն տե՛ս Մ. ՄԿՐՅԱՆ, Գրիգոր Նարեկացի, Երեւան, 1955:

²⁰ Ս. Դիոնիսիոսի նմանաբնույթ ձեւակերպումներին եւ դրանց մեկնաբանություններին կարելի է մանրամասն ծանոթանալ հետեւյալ հրատարակությամբ՝ ԴԻՈՆԻՍԻՈՍ ԱՐԵՈՊԱԳԱՅԻ, Յաղագս Աստվածայնոցն Անուանց, Յաղագս Եկեղեցական Քահանայապետութեան//The Armenian Version of the Works Attributed to Dionysius the Areopagite, ed.: R. W. Thomson, CSCO, vol. 488, Armeniaci Tomus 17, Lovanii, 1987:

²¹ Сѣу «Аналитика Мистицизма», 2011, էջ 357:

նում անձի եւ առարկայի միջեւ տարբերությունը, եւ անմիջական կապ է ստեղծվում Աստծու հետ, ապա կապը նկարագրվում է բառացիորեն կամ այլասացորեն, հասկացություններով կամ պատկերավոր, ավելի հաճախ՝ առաջին կամ երրորդ դեմքով՝ որպես բարձրացում, ընկղմում, միավորում»²²:

Եկեղեցու հեղինակությունը մշտապես բարձր է եղել: Հռոմեական Կաթոլիկ եկեղեցու սրբերից Թովմաս Աքվինացին ասել է, թե անհրաժեշտ է հենվել եկեղեցու, բայց ոչ Օգոստինոսի, Հերոնիմոսի կամ այլ ուսուցչի հեղինակության վրա. «Ինչ դու ճշմարիտ գտար, հենվիր դրան եւ այն վերագրիր եկեղեցուն»²³:

Ճշմարիտ հավատը մշտապես պահանջել է եկեղեցու հեղինակության անխոս ընդունում:

Ս. Գրիգոր Նարեկացին խորհրդապաշտական իր հայացքներով ոչ թե հակադրվել է եկեղեցուն, այլ նրան է ձոնել «Մատյան ողբերգության» երկի ՀԵ. գլխի երկրորդ մասը: Մեծ մտածողն այդ մասում պանծացնում է եկեղեցին, որը, ըստ նրա, զարդարված է Քրիստոսի եւ Սուրբ Հոգու շնորհներով, խոսում է հրեշտակների աննյութեղեն լեզվով: Այնուհետեւ եկեղեցուն տրվում են բարձր խորհրդանշանային-այլաբանական ուրիշ բնութագրումներ²⁴:

«Մատյան ողբերգության»-ը բնորոշ են կառուցվածքային այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք խորհրդապաշտական տեսանկյունից ընթերցողին ապահովում են հոգեւոր հասունության աճով, ներքին «լուսավորմամբ», հափշտակության կայուն դրույթամբ, ինչպես նաեւ՝ հոգեւոր-հոգեբանական վերափոխություններով:

Հափշտակության պարագայում, ինչպես համոզված են նորալատոնականները, հոգին դուրս է գալիս իր սովորական վիճակից, ձգտում Բարձրագույն Կեցության:

Այստեղ վառ արտահայտված է ներքին «ես»-ի հափշտակության հոգեվիճակը, խոսքի ազդեցությամբ հոգեներգործությունը: Խորհրդապաշտությամբ է պայմանավորված մարդկային պատմության, որպես մեղքի եւ փրկության շղթայի՝ ընկալումը, ինչը «Մատյան ողբերգության» երկի բովանդակության հիմքն է:

²² Сёв В. Лосский, նշ. աշխ., էջ 11:

²³ Сёв А. Столяров, Патристика, Москва, 2001, էջ 17:

²⁴ Ս. Գրիգոր Նարեկացի, նշ. աշխ., 2021, Բան ՀԵ., էջ 414–432:

Երկում խտացված են քրիստոնեական գրականության պատկերացումները մեղքի եւ փրկության վերաբերյալ: Բանաստեղծը մեղք—փրկություն հակադրության պատկերմամբ հասել է մարդկային երեւակայության վերջնասահմանին: Խորհրդազգածական երեւակայությունը բաց է անում «ներքին մարդու»՝ մեղքի եւ փրկության ապրումների տիեզերքը:

«Մեղքերի հետեւում կանգնած է մահը»,— ասված է Վ. Լոսսկու աշխատության մեջ²⁵: Մի կողմից՝ հեղինակի համար ճակատագրի վճիռներն անբեկանելի են, մյուս կողմից՝ նորկտակարանյան հավատը նրա մեջ վառում է փրկության հույսը:

Ֆոյերբախը մարդուն անվանում է տառապող անհատ: Մարդն այդպիսին է քրիստոնեության համար²⁶:

Նարեկացին նույնպես տառապանքով է գնում դեպի Աստված՝ փորձելով դուրս գալ մեղքի անդունդներից եւ հուսալով վերերկրային հանգրվանների:

Սույն ուսումնասիրության առաջին հատվածում մենք նշել ենք, որ Գրիգոր Նարեկացին իր երկը համարում է խոստովանություն, որը մեղք—փրկության խորհրդանշանային-փոխաբերական հարասություն է: Մեղք—փրկություն հակակշիռները վառ են պահում մարդու ներքին երկատման հնոցը: Հակակշիռները «ես»-ին տարուբերում են բեւեռից բեւեռ:

Երկվության մասին Օգոստինոսը հետեւյալն է գրում իր «Խոստովանություններում». «... մեկ մարդու մեջ վիճում են երկու կամք, նրա ներսում պայքարում են միմյանց թշնամի երկու հոգի՝ սկզբնավորված երկու թշնամի էություններից եւ թշնամական երկու սկիզբներից. մեկը՝ բարի, մյուսը՝ չար»²⁷:

Երկվական ծանր հոգեվիճակում Նարեկացին առաջնորդվում է գույլ դեպի աստվածայինը շրջելու փրկիչ գիտակցությամբ:

Մարդու ներքին դրախտն ու դժոխքը կողք կողքի են՝ փոխներթափանցված:

Կեցության նախասահմանված օրենքներից շեղումն առաջ է բերում «ես»-ի երկատում եւ գոյության իմաստը կասկածի ենթարկող բախում:

²⁵ Ску В. Лосский, н2. աշխ., էջ 469:

²⁶ Հարկ ենք համարում նշել, որ Աստծու եւ մարդու տառապանքի նյութը առանցքային տեղ է զբաղեցնում Ֆոյերբախի աշխատություններում (հմտ. Л. Фейербах, н2. աշխ., էջ 72—75, 77, 121, 174, 266, 314, 322, 329 եւ այլն):

²⁷ Ску «Памятники Религиозно-Философской Мысли: Западная Патристика», էջ 207:

«...Հմայանակք երկու յերկոսին ձեռին, Մինն՝ արեամբ, եւ միւսն՝ կաթամբ.

Երկու բուրանոցք կայծակնաւորք, Մինն՝ խնկով, եւ միւսն՝ ճենճերիւ.

Սկաւառակք կրկին կրաւորականք համոց, Մինն՝ քաղցու, եւ միւսն՝ դառնութեամբ.

Բաժակք զոյգ առ երկուս բերմունս, Մինն՝ արտաւսր, եւ միւսն՝ ծծումբ...

Արեգակունք երկու ի յերկուց ծայրից, Մինն՝ խաւարի, եւ միւսն՝ կիզման » (Բան Լ. գ.):

Հեգելը «Կրօնի փիլիսոփայություն» աշխատության մեջ մարդու ներքին երկատումն այսպես է ներկայացրել. «Մեկ այլ «ես»-ում ինձ բացառում եմ ինձանից, իմ հանդեպ կայացնում խիստ դատավճիռ... «Ես»-ը կրակ է եւ ջուր, որոնք մերձենում են իրար եւ միաժամանակ միասնությունն են այն բանի, որ փախչում են իրարից, իսկ նրանց մերձեցումը իր հերթին երկակի հակադիր հարաբերություն է՝ որպես մերթ բաժանված, երկատված, մերթ հաշտեցված եւ միավորված կողմերի հարաբերություն»²⁸:

«Մատյան ողբերգության» երկում «ես»-ն իր երկատումով առավել ամբողջական է ներկայացվել: Մինչ գոյաբանական փիլիսոփայությունն ու գրականությունը «ես»-ի ներքին երկատումը չի ունեցել նման բարձրագույն արտացոլում:

Երկում ներկայացված նավաբեկության տեսարանը (Բան ԻՅ. բ.) «ես»-ի համընդգրկուն երկատման առարկայական պատկեր է: «Մեղսագործությունից հետո մարդկային պատմությունը դարձել է ինչ-որ նավաբեկություն՝ փրկության սպասումով: Սակայն փրկության ափը, որպես այդպիսին, չի դարձել նպատակ: Ենթարկվելով կործանման՝ այն լոկ հնարավորություն է տալիս կրկին ճանապարհ բռնելու դեպի նույն եւ միակ նպատակը՝ Աստծու հետ միությունը»²⁹:

Համաձայն Եկեղեցու սուրբ հայրերի, ինչպես նաեւ Ս. Գրիգոր Նարեկացու տեսության՝ «ես»-ի ներքին բզկտումից ազատագրվելու միակ ճանապարհն Աստծու հետ վերամիավորումն է, իսկ Աստծու հետ տեղի ունենալիք միությունը կարեւորագույն գործոն է մարդու աստվածաց-

²⁸ Տե՛ս Գ. В. Ф. Гегель, Философия Религии, т. 1, Москва, 1975, էջ 254–255:

²⁹ Տե՛ս В. Лосский, նշ. աշխ., էջ 483:

ման համար, որը «Մատյան ողբերգության» երկի խորհրդապաշտության առանցքն է: Դրանից զատ՝ այստեղ խտացված են մարդու նկարագիրն ու փիլիսոփայությունը: Մարդու կազմախոսության վերաբերյալ տվյալները ծառայում են վերջինիս աստվածակերպության տեսանելի մարմնավորմանը եւ զորեղ բանականության հետ լծորդմանը:

Մարդու կազմախոսությունը դեռեւս անտիկ դարաշրջանում ուսումնասիրել է հունական արմատներից սերող հին հռոմեական բժիշկ եւ փիլիսոփա Գալեն Կլավդիոսը, իսկ վերջինիս հայացքները քրիստոնեական ժամանակաշրջանում զարգացրել է Ս. Գրիգոր Նյուսացին³⁰:

Նարեկացիագիտության մեջ մարդու կազմախոսության ուսումնասիրության տեսանկյունից անտեսվել են անտիկ բժշկագիտության ավանդները:

Ըստ Ս. Գրիգոր Նարեկացու՝ մարդն արարչության կրողն է՝ արժանի աստվածացման: Նա իր բարձր կոչումով տիեզերքի կենտրոնում է: Հրեշտակակերպ է, վերձիգ կառուցվածքով (Բան ԽԶ. Բ.)³¹:

Իսկ Ս. Գրիգոր Նազիանզացին, դիմելով մարդուն, ասում է. «...քեզ կհիշեցնեմ, որ դու ստեղծված Աստված ես»³²: Նրա համար մարդն այս աշխարհի պսակն է:

Ի տարբերություն Ս. Գրիգոր Նազիանզացու եւ Ս. Գրիգոր Նարեկացու՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի «Վարդապետութիւն»-ում մարդուն տրված է այսպիսի գնահատական. «Բայց Աստուած զմարդն միայն բազմապատիկ փառաւորեաց եւ մտաւք մեծացոյց, հոգեխառն հրեշտակացս խոնարհագոյնս արար»³³: Շարունակության մեջ ասվում է. «...որ շնորհեաց առաւելութիւն գիտել ճանաչել իմանալ եւ ի միտ առնուլ ամենայն շնորհաց աստուածակիր աստուածատուր իմաստութիւնն եւ զբանաւորութիւնն... եւ իշխել ի վերայ ամենայն երկրաբուղիս, երկրածին ստեղծուածոցն... եւ կացոյց զնա տէր ամենայնի»³⁴:

³⁰ Առավել մանրամասն տե՛ս Ս. Գրիգոր ՆՅՈՒՍԱՅԻ, *Տեսութիւն ի մարդոյն կազմութիւն, Ս. էջմիածին, 2008*:

³¹ Հարկ ենք համարում նշել, որ երկում համադրված են մարդուն կազմախոսության նկարագրման անտիկ եւ քրիստոնեական եղանակները:

³² Ս. Գրիգոր Նազիանզացու սուլն վկայությունը տրված է ըստ հետեւյալ հրատարակության՝ հմմտ. Գ. Գ. КИРИЛЕНКО, Е. В. ШЕВЦОВ, Краткий Философский словарь, Москва, 2010, էջ 83–84:

³³ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ, *Հայոց Պատմութիւն, Երեւան, 1983, էջ 148*:

³⁴ Անդ:

Այսպիսով՝ Նարեկացին Եկեղեցու սուրբ հայերի՝ մարդու աստվածացման գաղափարի զարգացնողն ու շարունակողն է:

Սակայն «Մատյան ողբերգության» երկում «աստվածային» մարդուն հակադրված է «անպտուղ» մարդը, որի խորհրդանիշը գոսացած թզենին է³⁵: Գոսացած թզենին եւ նավաբեկության տեսարանը «Մատյան ողբերգության» երկի ծանրակշիռ առարկայական պատկերներից են:

Նավաբեկության տեսարանը խորհրդանշում է պատմության աղճատումը, քայքայումը, որը հետեւանք է մարդկային հոգու անկման:

Գիտենք, որ նավը Եկեղեցին է խորհրդանշում, եւ տակավին Մաշտոցի շարականներից սկսած՝ այդ քնարական նավն ուղղորդում է բարի նավավարը՝ ամենակարող Աստված, որ Նարեկացու պատկերներում մի պահ՝ «Նաւուղիղն հանդէպ նաւին դեգերեալ ողբայ», որովհետեւ Իր ձեռքի գործերը սխալ ընթացք են որդեգրել եւ փոխանակ ապավինելու «ի Հոգիդ քո Սուրբ, որ ընդ Հաւր քում պաշտի ձայնիւ քաղցրութեան՝ ընդ քեզ փառաւորեալ ի լոյս անմատոյց, որով կեանք եւ երանութիւն քաւութեամբ հանդերձ ընծայեալ ինձ՝ մեղապարտիս», որովհետեւ քաւութիւն եւ կեանք է շնորհում եւ օգնութեան է հասնում բոլոր կարօտեալներին, որովհետեւ թագաւորում է «քաղցրութեամբ, ողորմութեամբ եւ մարդասիրութեամբ» (Բան Ա. գ.—ե.):

РЕЗЮМЕ

Поэма «Книга скорбных песнопений» рассматривается в контексте христианской литературы, что помогает воссозданию общих литературно-исторических закономерностей. Поэма — это жанр молитвы, а молитва рассматривается как возможность для беседы с Богом. Псалмы — это молитвы, лежащие в основе как содержания, так и структуры поэмы «Книга скорбных песнопений». Связь поэмы с неоплатонизмом рассматривается как реальность, опосредованная святоотеческой литературой. Отношения между мистицизмом и теологией были четко представлены. Поэма Нарекаци впервые рассматривалась как онтологическая поэма, чем и обусловлена его художественная гениальность.

³⁵ Ս. ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՅԻ, նշ. աշխ., 2021, Բան Թ. Բ., էջ 56–58:

Заслуживают внимания откровения о специфической связи с поэтическими книгами Ветхого Завета.

SUMMARY

“The Book of Lamentations”, poem by Gregory of Narek is considered in the context of Christian literature, which helps to bring out general literary and historical patterns. The poem is written in a genre of prayer, and prayer is seen as an opportunity for conversation with God. The psalms are the prayers that underlie both the content and structure of “The Book of Lamentations”. The connection of the poem with Neo-Platonism is seen as a reality mediated by patristic literature. The relationship between mysticism and theology has been clearly elucidated. First, the poem of Gregory of Narek was seen as an ontological poem, which accounts for his artistic genius. Noteworthy are the disclosures of a specific connection to the poetic books of the Old Testament.

